

100

КИЖИ БОЛГАШ БОЙДУС

Самгалдайлаа Уса-Хөтө чедир 200 хире километр, ол аразында чамгыс-даа баалык азы мажальк тей чок — шулу хову! А Тестин муруну талазында хову он-даа мрамдыр шөйлүл чоруп каан — дурал чептес. Ол хире амык болмаш дөлтөм чери Тывага бир ду-гаар көрүп, кады чораян ул-зүмүк дураны «холгаарлаан-каан» чоруп турарым.

— Шаанда чөзөр ораны чер бо. Дураниага кодан-ко-дан малдар көстүр, чоошу-лап кээрге чөзөр болур — деп, ук черин чурттапчымы, Тыва АССР-ниң алдарык малчыны Бызакый Аичы чу-гаалап олу. — Кижин мал оттагтар чер арттырбас, шы-рап кааптар чүтөлөр. Ынча-гаш оларын атыгы кижя ала чамгалдай мрамдыр сымтарлар. Ийн-бир хонгалда азы ол-да дүне база-ла ала чамгыс че-дир келген болур, катал-ла сымтарлар ужура таваржыр.

Кижин боорга тыраа дүшөс Кыргыс Агар кыштамайны Чайын боорга шалың дүшөс Шарануур деп чалайламын! Агар — хову-хоуучун орту-зунда шөйлүл чоруткан арга-ныч чок, улут-улут хаалар-лыг даг. «Кызыглар» совох-тун девисээр ол дагың дог-гандыр чаптылып чоруккан. Кижин маала, шынал-ла, че-дир болур, а чазын хар эр-те-ле карандылар. Агарың ки-жында дуранан орагар, ала-дар Шарануур дескиндир чогулгандар турар. Эсенкил,

Төрөөн чериң өөрөн ШАРАНУУРГА АЯННЫГ-ЛА

бо мен де, дайлыт чүвөө. «Амгырбас-ажырбас, каалык кижиниң кел чорутурун олар энээр эвес» деп совохтун кол эрөөнчиги Дак-Хөв Бу-дунуң азам чугаалады. А азам «Бо черде күчө боо арыр кижя турар эвес» деп, кыргынына каттышты. «Чурук тырттырар аппарат болза аа?» деп, кол зоотехник мени бер-ге байдалдан алдырын орал-дашты. Кында-лаа боо чок, ол дугайын аңаа олурган улус шупту билер турган-лаа болза, элчинек сөзүмүнү бу-руулууга ам-лаа элчосунун чорутуру мен.

Шарануур — дустук хол, ичинде амык китептер турар. Чамгалдай сүзүлү дээр. Язы-буру курт база хол. Курт хазын чалгыт эринең үндүр чалгыт каан болур, илаа оскелте берген чыдар. Ча-йын хол кыдымыга дымтаган, эминген улустун майгына-ры, чадырлар болмаш олгера бо-ла кестер. Оларын бара-ныч көргөш. «Чурук-Дөргү-нү» сактып кээр болдум: профилаторийден маала тур-гусал! Ону тургузарына таа-рымчалыг байдал-мында чет-тер болмаш арттар. Саар бе-сигин, ошкү-лаа бар. Тарак, быштак дөш, ак чөм элек, малчынардың ону кылым мергезин аажок. «Совет Тыва» совох Чүрск-Дөргү аржалгаа чалың 350 дөңгө-дөңгө турар, а Шарануур, оон чөкө-лаа катал дөңгө кижини дымтадырып бо-

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

ГАВАНА. Күш-ажылдың амыктыгы белдирер, бүтүрү-ге күчтөрүн долу амыккаары база эртем амыккаары бол-гон совогу челишкенин баш-түрүлгө шынгадыл алы-ры — Сеньфугос провинция-сында амыккаар турар совет дөңгө өөредилге черлеринин куба доозукчуларын бирги учуражышкынын хүн ай-тыры ниндиг болган. Ша-кымдыг хевиринг учуражыш-кынын херек кырында ам Ку-баның бүгү девисееринде эр-тин турар болмаш улут совоу-галды болдуру турар.

СССР-ниң дөңгө өөредилге черлерин дооскан 300 хире куба аныктар ам Сеньфугос провинциянын бүтүрүлгөсүн-де болмаш тулгаларында амыккаар турар. Олар белки мергезиндиг бүгү тускай эр-теминглерин шалып ишче ке-ээ болуп туралар деп, Сень-фугос дөңгө техниктиг ин-ститутунун ректору Эдуардо Крус ол учуражышкыга мелеглээ.

ВАРШАВА. Жешуа дээр полша хоорайнын муң-мун чурттагыларын квартиралар-ыга ол черде чылымала элестростациясында Чаа чыл булузунда амыккаар кияр-гаш энергия блогу чырыкты болмаш чылымы берген. Ылаа 120 гигакалорий хүчүгүт бус көтөүлү элест салган. Ону амыккаар кияргени элестри-лиг чылымала төвүгүн ийге элесте амыккаар арганы берген. Ол ада-чурт бүтүрүлгөсүн белки булузуктуг амык-каар дөңгө-беле чылымы даар. Көдүр чылы ийге бус көтөүлү амыккаар кияргени планал турар. Ол чорук болу-пуд хула куралыларын күзө-биле республиканын индустриянын болмаш кул-туразынын улут төвүгүн эер-гия амыккаары херектелип долузу-биле хандарлар арганы бээр.

О. ДАМЧАЯ-ООЛ.
«Совет Тыва» совохтун мал эрчези.

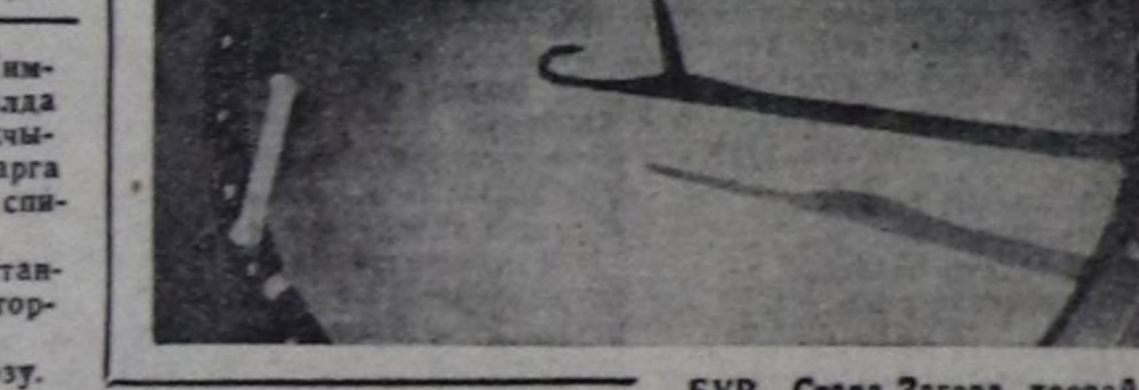
СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

илердиринге, күш-ажылдың амыктыгы белдирерге дуа-лаа турар.

БЕРЛИН. Тараачын кижя арга-аргы таанымынга дуа-лаа турар. ГДР-де көдөз бо-лаш мят ажил-агылдарын амыккаарынын кады амыккаарынын солун практикамынды бооп ту-рар. Кажан кышкы үдө ча-гызынында хову-шөлдөрин ажил-ишчилерин амыккаар дөңгө элесте хой-хей тараачын кооператорлар арга-аргы таанымдарына дуа-лаа туралар.

Херек кырында ол арга-аргы ажил-ишчилерин амы-ккаар эржегек чугула хем-чө-дир күтөдиги чылар арганы чок апарган үзүнде кыды-нып турар. Кайы-кайызын-даа дөңгө-беле шак ишчи-чапчылы, чижээ, республика-нын ам бичин округу — Зуль-бург.

Бистия бүтүрүлгөсү — херезең, эр болмаш уругтар хевирин кол хандарыктыгы бооп турар — деп, даараныга каттыжышкынын чыгыне директоруну оралакчы В. Сиринка чугалап турар. — Моданың негелдиринге бо-лаш угузышкынында дүшүкчө чараш болмаш эки хептин байдалыга «Просте-во» деп дөңгө тааржы бээр чедир бо чылы улут башыны кылган. Оон мурун-да кажан-даа күш-ажылды маргылаа ыдыг түшкөдүр көрбөз. Чектерге посту бижарынын амыг үдө-гө техниканын амыккаары куралыларын бүтүрүлгөсүн өсө участоктарына кызым-дызны аңаа садарык бол-ган. Ажы-херекке чөккөдүкчө хандарыга чырыгдаларын чижек-поразынын болмаш ра-йыг элесте илестерген. Чаа чылы белки түшкөдүр че-дир алыр улам нарын апар. Ажылаанын бүтүрүлгөсүн хула куралыларын

Б.У. Стара-Загора хоорай-да астрономия обсерватория-зы делегейге бирги космонавт Юрий Гагаринниң адым элесте турар.

«Интеркосмос» программа-ның дейнели-биле болмаш эр-теминер социализм чурт-тарың астрономия-биле бижыт кады амыккаары туулу турар.

ЧУРУКА: обсерватория-ның Христоса биле Писка-Аврамова «Куаератор» теле-скопун дуузы-биле хайга-рал чоруду туралар.

БТА.СЭТА-ның фотоу.

ВЬЕТНАМ-КЫДАТ КЫЗЫГААРДА БАЙДАЛ

ХАНОВ. ВНА агентиселдин дыңгакчы-биле адыга, вьетнам-кыдаат кызыгаарында байдал ам-даа дүшүрүлгө хевээр.

Январь 7-де кыдаат тала Вьетнам уездинде кезек район-арын хүндөдир боолаан бол-гаш вьетнам девисеерде кы-зыгаарлар ырак эвесе турар беликтерге улут күштер-биле хаалаан деп, агентисел дың-гактап. Вьетнам шериглер кы-зыгаар уреликтерин олтур шапшаң, 900 хире шериглерин чок кылып, шериг олчаны элесте алганар.

Чаагай сеткилдиг илдерилер, Вьетнам уездинде чектептер күштериниң командалар чери кыдаат талага дайын шөлүгө өлүргөн кижилерин чымы аларын чөпшээрзө.

(СЭТА).

КАНДААШКЫН

РИМ. Херек кырында ба-рык-ла элесте каш илесте ита-лияның Ломбардия облазын-да, Апеннинниң солгу тала-зында сут хандарызынын тала-зы-биле онза берге бай-дал тургустууга. Хемерде, халдерде сутунг дөңгө улут-биле чызылаан, дамыр суг-лар курал каган болмаш ку-дуктар сымгай берген. Кою хөдө суг турар делчинделен 50 сантиметр сымгаан. Гарда, Изео болмаш өскө-лаа хөдөр херек кырында база-ла чымы байдалда турар. Бо бүгү чо-рук суднолар чорутурун бо-лаш чурттагылар сугулар аразында хандарызында эвөөс ите моодаларын тур-гусан. Италиянын эң улут хем По иленин-биле сымгай берген, оон түнелинде чам-дык райондары кодо амык агыл шөлдөрин сугуларына суг бээр улут-биле кызыр-гал, гидроэлектростанциялар-нын амыккаарына берге ай-тырлар тургустунг келген. Хой черлерде өрттерин са-ны көвүтээн. Везе, Кою моодалар, Швейцария-биле кызыгаарлашкан райондар-да дөңгө черлерин өрт шма-лы берген. Ломбардиян хан-даштын ол областын эконо-миканын коңгит улут кога-ралды чедирген.

(СЭТА).

АЙЫЛЗЫНЫП ТУРАР

НЬЮ-ЙОРК. «Айымы чок чорутуң албан черлериниң агентилер бедек белеткедиг байдалында», «Айымы чок чорутуң хемчеглерин шыгытыра-дыр». Нью-Йоркту содуна-ры шак мындаг дүвүрүлгөсүн элесте-биле Говард-Битниң шоодаларында Чаа чыдын байдалынын соода өөре-дигини катал элесте берген кыдымды турар. Хоорай-ның Куинз районун бо че-ринге элесте чыдым декабрь төңгөүлүнде расистер 23 харды негр Майкл Гриффитти дөңгө-беле өлүрүп каан. Бо чөм-херек үлүгдөшкенин соода ол районга расис-тиң өзү-чүмүгү улут чызыла-лар болуп эркен. Кара ке-тинг анык оолду өлүргөн үш кижилер суула бүрүлгөсүн бы-дуртуп каантарга, бай-далын дүшүрүлгө оон ар-гык бөлзө. «Тус черинг өө-диге черлерин албан ду-жаадыг кижилер расисчи

күчүлүшкенин кытыга бээр-ден айымынын турар» — деп, «Ньюсдэй» солуп дыңгак-кал.

Парлаа черлерин болмаш телевидение Говард-Битниң болган коргучуг болушкуну сайгалып көргүзүп, иланын АКСИ-тиң иленин-биле хөмө ай берген расалар илгыл көр чорутуң болмаш расизм-дин айтырлары дискуссия-ларын кол черлерин элесте Кулдангышкынын чок кыла-нын соода безин расисчи болуп артып калган чуртта чуртуп турар улут-тур бис деп, «Нью-Йорк таймс» солуга политика шынчыл көр инсти-тутун амыккаары Роджер Уэлкинсон бижээ. Таварлар-нын хой-нуруула бистиң дүвүрүлгөсүн расизм амык-биле дөңгө баа херек кырында ову чорударын чөпшээр туралар. Прези-дент Рейган расизм чөпшө-ртинг деп сигналы херек

Анатоль ЛАЗАРЕВ.
(СЭТА).

ДҮЛЕЙ-КӨК

Амидифалга болган таварыла.

Күскээр кыжы. Эртенги чыгар арын-башты амыккаар сыйбал, соодалады шөпүл турган. Ол үдө динчел чор-ааш, дээрже талыгы шурал үгүн үзүн шөпүлдериг, сем-дер шөпүлдериг, куттулу чы-дар кутурун элесте дог-тап, динчелеринг чөмөниң маңа-жыры маңа, кудук кырынга сандайлай олур-каш, буттарынын дымтадыр херек тейлеш, дымтанып олур мен. Долгандыр шын-шынның, ында-хазыа куксунар өдөр, ыштар бажы хоолар.

Ынал олурмаа көк-көк-пеш бууду кырынга бо кээз хонуту. Ону хооспас дөңгө, шимчелей, тыныжынын тир-тышкан көрүп олур мен. Көк-көкпеш серге-лаа чок, бууду-ру өрү маңа, бир-бирезинче дамчып шурал, бышкык иленин дүтүгү аразың бичи шим дүмүүн-даа су-гар. Бир-ле чөм дилзөңг, иленин дүтүгү чыгар-лаа. Октапкан конфет сазынынын кырынга барып олуркаш, шыларды соктагылаш, чир чүвө тыппай, «куртүг чүвө шыжакыл» дөңгөз баа-ка-тап бууду кырынга келеш, менче көрүп, бажын борба-наткылай-дыр.

Кижиден кортас, артыла-ла бууду өрү-куду кырал маңап турар, мынд чараш көк-көкпешти мырың-лаа чогулдан көрөш, дыка ча-рашсынып, чапталым. Ону хооспай оон ыдай чүң ка-чаар эвес дөңгө, маңагынын олтура, магам хандыр кайгал алдым.

Чөм эрел көлөс күжүгү күжүгүзүз рюкзакында бичи хунэиниңден хөб, дөңгө, буза тирти бээр дөңгө, рюкзакың оорганда чүткөш-ки-де хевээр болган. Шымчээр-ге кушкаш ужу бээр ийин дөңгө, бичи-даа шимчел дөңгө көрүп-ле олур мен. Дияң дугайын шүтүт улуткан мен. Чүдө ол хөкпөшти кайга-рынга өлөштөм.

Ол көк-көкпеш чүң-ле ийик, бир-ле чүвө дөңгө, буттарынын өрү-куду «күжү-сигала» маңа-жыраа. Чеже кайгалар боор, пап шылай бергеш, аяз шимчептерге көк-көкпеш шыккан, чынымда чыткан будукка барып олур-паш, дүмүчүн шыкка ша-лып, сыйт-сыйт кылдыр этки-

АРГА ДААМАЛЫ

Дамгындаа көргө шериг-зың-лаа, дүргө-дүргө кыла-шты. Сумка чүткөн алган, илаа-мылаа көрүнгөн чо-руу, дөңгө хөдө черде ужулбас кижин. Ак-Турт сууга бо-ла көрүп болур. Ак-Турт лесничествонун улут даамалы К. О. Комбу ол. Арга даамалы хүлзө-лөгө ол хой чыдырың шын-де ак сеткилдиг күсөдиг кел-ген. Даамдырган амык-херек дөңгө харысаладыг, кызым-ма кижилеринг бирөөс.

Оон харылап турар учас-тогуна арга-арыгын чөпшө-рел чок кезер, ону кайы ха-мазчон төтөгөдөр, үргөдөр чоруктар эвөөжөн. К. Комбу

ХЫНАЛДА КОШКАК

Тамы-Ууламың өвүр тала-зы арга-арыг-биле база бай-лак. Өвүр районун девисеер-ринде дит, пош, шив, терек болмаш кат-чымс хой үнү турар. Чайгаар үгүн бо ээр-тинмес байлакты камгалап, бонуну девисееринде амык-каар, организация, албан черлери болмаш чурттакы чон канчаалдыр амыккаар турар-ны дугайында бижиксеим.

Чога, Торгалыг, Ирбитей, Хоолу хеминиң үнү дугаар үгүн арга-арыглар муруну чыдарда магалыг көстүр турду. Диттар, теректер, та-дар, чогураа, чымжыраа сы-рый үгүн турарын бо черлер-ниң чурттагылар эки билер бис. Ам байдал мырыңай өс-көрөгөн. Бо хеминиң үнү безин чугаалааска, оон баш-тарында үгүн, арга-арыглар, өвөөн ам курут, куу апарган. Оон ычыл барган чыдага-ны өрт айымында деп болай бээр магат. Чок. Ол ил-дыг эвес. Хамык ужу бо де-висеерде турар амык-агыл-ларын ишчилер ол байлак-ты кам-хайра чок үргөдөг, кыргып каанамыла.

Торгалыг үнүгү теректери-нин бүтүгүнө чадаг кижя кылашай албас, ораажыл тур-чүс-ле болай. Чонуну маам маала ыштар, кыш-ты хур ажур турган. Ам ил-дыг чүвө чок. Чога бажында Сарыг-Хөд делдин чараш чал-лаг турду. Ылангыя Баян чейлаа, Адыг-Бажы, Үзүк деп черлерин чагай үгүн арга-арыгын «Торгалыг» со-вох колдуулаа-ла уузулал каапкан. «О.Шынаа», «А.Чы-раа» совохтар Бурганин, Баян-Салза, Дашмы-Тарба-ган деп черлерин кыжы, арга-арыгын кандыг-лаа кон-

троль чок амыккаар дооскаш, ам мырыңай Сарыг-Хөм бо-лаш. Хоолу бажында арга-арыгын төтөгөлө кырыпкеш. Ук девисеер Тес-Хөм району хандарыг турар-лаа болза, Чога-Хөмниң Өвүр район-ның лесничестволары ону ха-рылап турар. Оон түнелинде шүт-ла эң чыды турар чер боорга, кара-турамында үргө-дөг, төтөгөлө турары ол бооп турар.

Арга-арыгын үргөдөг, кыр-гып-хандырынга малчынар үгүн арга-арыглар муруну чыдарда магалыг көстүр турду. Диттар, теректер, та-дар, чогураа, чымжыраа сы-рый үгүн турарын бо черлер-ниң чурттагылар эки билер бис. Ам байдал мырыңай өс-көрөгөн. Бо хеминиң үнү безин чугаалааска, оон баш-тарында үгүн, арга-арыглар, өвөөн ам курут, куу апарган. Оон ычыл барган чыдага-ны өрт айымында деп болай бээр магат. Чок. Ол ил-дыг эвес. Хамык ужу бо де-висеерде турар амык-агыл-ларын ишчилер ол байлак-ты кам-хайра чок үргөдөг, кыргып каанамыла.

Торгалыг үнүгү теректери-нин бүтүгүнө чадаг кижя кылашай албас, ораажыл тур-чүс-ле болай. Чонуну маам маала ыштар, кыш-ты хур ажур турган. Ам ил-дыг чүвө чок. Чога бажында Сарыг-Хөд делдин чараш чал-лаг турду. Ылангыя Баян чейлаа, Адыг-Бажы, Үзүк деп черлерин чагай үгүн арга-арыгын «Торгалыг» со-вох колдуулаа-ла уузулал каапкан. «О.Шынаа», «А.Чы-раа» совохтар Бурганин, Баян-Салза, Дашмы-Тарба-ган деп черлерин кыжы, арга-арыгын кандыг-лаа кон-

Арга-арыгын камгаллап куралдарын, чоң ортузунга таймалыр амыккаар чорудар, арга-арыгы кайы-хамалык төтөгөлө чоруктарын болду-руу талазы-биле Торгалыг де-висеерин харылап турар арга-арыгын Ажы-Оол, Чаа-Суураа Кызыл-оол четес амыккаар, контролчу коштат-канын айтыр чугула.

В. БЮРБЮ.

ХАДЫҢ ЧЕКПЕЗИ

Чага кадымын унуна чөкөткөдиг тыптыр. Ук чөкө-ниң хевире төгөржик, дашты каразымдар, ишт таакым ш. каш өлүг. Чөкпөни чазын азы куат балды-биле адырып чымы, оон бичилер дүрт-кеш, 50 градусан өртүлөс температурага кургадыр. Ылаа сугга эстичел хромогенер, чөкпө килотазы, полисахарид, тур, лимон, клетчатка, крем-ний дузу, демир, ак коргучу, шик, чөс, марганец, магниң дөңгө өскө-даа буудумелер бар.

Эксперименталдыг шынчыл-де алаат көргө, чөкпө орга-низмин камгалда буудумел-дер солгудузын күштелдирер-тканында буудумелдер сол-гудузын илестейдирер, ол шыккан мөдө баа. Чөкпөдө белеткөөн хандың жерге дүрт-дамыр системанын чөк-төткө болуп, артерия бол-гаш дамы баанышкынын ча-вызыдыр. Чөкпөниң ишттик-ке элестен белеткөөн ханды лед-дирешиниң удуу шынчыл

Ногаан аптека

өздөдүмүр. Чагаңың препара-ттары-биле пародонтоз, по-риоз, экзема болмаш кешти өскө-даа азырларын эмирер. Аптекага чөкпө үрелдиг каан азы препараттар хевиринг кыр-де алдар. Хандың белеткөө-де баштай чөкпөни суга чу-гал, хандыңарын суга 4—5 сантиметр тургузуптар. Оон соокта чөкпө тургускан сугу шүтүр алыр. Ол суга ханды белеткөөр, а чөкпөниң болуң эл тыртар машинага түр-дөдүр. Үрөткен чөкпөниң чарты-ны 50 градус илесте сугга кагыш, алаң болганда шү-түр алыр. А өскө арткаанын хандыңы сымкал ар.

Ижин-шөбүндү азырынга чыгып хандың хүдө 3—4 катал улут шөпүлчүлүг ижер. Бижыктыг кижилерге (бир эвес хой суук чүдүлү аяк-ры хоруугу эвөс болза) хүдө үш ставаның ижерин сүмөлөп турар.

Бефунгия — мятелдир бө-леткөө экстракт. (химиктиг

арга-биле белеткөөн өң чүтүл). Ону 100 грамман бичи шил саваларга салып турар. Ол эмин амыккаар бетинде, шай шөпүлчүлүг үш ишти эмин ставаның 3/4 (150 мл) ханды-дырған чыдыр суга элестир-илер. Чыдыртынг кезиндирин бетинде 30 минута бол-ганда хүдө үш катал ижер.

Чөкпөниң препараттары-биле эминериниң куруу 3—5 аялар уламчылар.

Препараттарга хоралыг чүт-көт, нога, фрукт аймаан хей-нү амыккаар, эл болмаш үс-тер аймаан чөмгө херезгээр-иң мелезэ эки. Ол шыкш кон-сервалар, шытаан болмаш ил-гил амыккаары шүт чоруту-ру. Ол-ла препарат-биле эминер тургаш пенитенциал болмаш дамырже глоскова сыкырты-рын болдурус.

Э. САПОЖНИКОВА.

